

nove knjige

TOMAŽ BREJC: »SLOVENSKI IMPRESIONISTI IN EVROPSKO SLIKARSTVO«,

»Partizanska knjiga« i Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1982.

Piše: Ješa Denegri

Studija Tomaža Brejca o vezama slovenačkih impresionista s evropskim slikarstvom njihovog vremena jeste autorova doktorska disertacija, i već samim tim je bio predodređen karakter ovog teksta: to je temeljita istorijsko-umetnička rasprava, s mnoštvom poznatih i novih činjenica, sa širokim uvidom i pozivanjem na izvore i odgovarajuću literaturu, dakle sa svim onim neophodnim »aparatom« kakav moraju da poseduju rasprave naučnog statusa. No, Brejc je ujedno i kritičar formiran na najsavremenijim metodologijama i upoznat s recentnom umetničkom praksom, što njegovoj raspravi daje jednu dodatnu osobinu: ta se rasprava ne čita kao istoriografska grada, već pre kao analitička studija u kojoj se razmatra zasnivanje ikonografskih i morfoloških karakteristika opusa četvorice protagonistova slovenačkog impresionizma, sa zaključkom u kojem se sumiraju kulturne i socijalne okolnosti njihovog delovanja. Knjiga je, dakle, dokaz o tome da se i o problematici koja je već duboko u istorijskom vremenu danas može (čak i mora) misliti i pisati na način koji podrazumeva uvažavanje savremenih kritičkih i umetničkih istaknuta.

Poznato je, a to Brejcova knjiga još jednom potvrđuje, da fenomen koji se u kritici i istoriji moderne umetnosti naziva slovenačkim impresionismom, čine četiri autora jakih i jasnih individualnih osobina – to su Grohar, Jarna, Jakopič i Sternen. Njihovo se formiranje odvija u Minhenu u poslednjoj deceniji XIX veka, a umetnička praksa u Sloveniji po povratku sa školovanja: dakle, po svojoj formaciji oni su prvi slovenački umetnici vaspitani na (dotadašnjim) iskustvima evropskog modernizma, a njihovo delovanje u područjima slikarstva i organizacije likovnog, i uopšte kulturnog života, utemeljuje institucionalno odvijanje slovenačkog umetničkog modernizma, postajući time u ovoj sredini osnovom mnogih kasnijih procesa.

Od ranije kritike Brejc je nasledio pojam »slovenački impresionisti«, pojam koji je i on prihvatio i uvrstio u naziv svoje knjige, mada je u konkretnim analizama utvrdio i dokazao da taj pojam u potpunosti ne odgovara jezičkim karakteristikama rada svakog od četvorice protagonista. Zapravo, jedino bi se Jarna mogao smatrati impresionistom u smislu tipičnih osobina ove slikarske estetike, u kojoj se, zahvaljujući bojenim i svetlosnim činionicima, predmet u slici skoro dematerijalizuje i time svodi na trenutačnu optičku impresiju. Sternen je u osnovi realist koji kolorističkim sredstvima, i samom pikturnom materijerom, potiskuje u drugi plan inače deskriptivnu ulogu crteža, Grohar je simbolist koji ne može a da u sliki ne uvedi neku narativnu i egzistencijalnu komponentu, dok je Jakopič – kako Brejc tvrdi – »dualist«, što bi trebalo da znači impresionist-ekspresionist u istoj ličnosti, pri čemu se ove dve izražajne matrice kod njega na jedan specifičan način amalgamiraju u koherentnu celinu. Naime, u podtekstu njegove slike često postoji alegorijska i simbolička crta, inače svojstvena ekspresionizmu a strana impresionizmu, no ta crta nije plod apriorne uvođenja iz neke izvanvizuelne (literarne, filozofske ili ideologijske) sfere, što zna da bude blisko ekspresionizmu, već je posledica njegovog specifičnog reagovanja pređ prirodnim motivom, što je odnove privlačilo umetnike impresionističke vokacije.

Razumljivo je da dolasku do karakterističnih profila ove četvorice protagonista prethodi postepeno savladavanje umetničkih iskustava utemeljenih u velikini evropskim kulturnim sredinama (njapre u Nemačkoj, u kojoj su oni formirani, a potom u Francuskoj, koja u Evropi tada predvodila u procesima umetničkih inovacija), i toj strani njihovog razvoja Brejc posvećuje punu pažnju, navodeći izvore i komparacije za tematske i plastičke probleme niza slika slovenačkih impresionista. To je ona izrazito stručna, istorijsko-umetnička strana Brejcove studije, iz čega je vidljivo njegovo vrlo temeljno i ažurno poznavanje odgovarajuće literature i lako dolaženje do zaključaka koji se na osnovu poznavanja te literature mogu izvoditi. No, tu se ujedno nalaze i dokazi da su četvorica slovenačkih impresionista bili obrazovani i, u tadašnjem smislu reči, tipično moderni umetnici, potpuno svesni posla i poziva kojem su se posvetili. Jer, mnoge njihove slike više su praktične rasprave o tematiku ili postupcima slikarskog medija nego što su direktni odgovori pred izazovom nekog konkretnog prirodnog motiva, pre su, dakle, plod svojevrsne slikarske erudicije i kulture nego rezultat neke posve primordialne slikarske instinktivnosti. To pitanje nije, čini se, nimalo nevažno, upravo zato da se uoče posledice što ih je delovanje ove četvorice umetnika ostavilo u njihovom kulturnom ambijentu, posledice što su vremenom postale jedna vrsta moderne tradicije (ili tradicije modernizma). Jer, s grupom impresionista zasniva se u slovenačkoj umetnosti na početku XX veka (a njihov doprinos istovremeno jugoslovenskoj umetnosti takođe je kapitalan) pojava i pojam moderne (modernističke) slike s njenim karakterističnim statusom specifičnog estetskog ili umetničkog objekta (*objet d'art*). Drugim rečima, takav relativno autonomni umetnički objekt nije više determinisan stvarnosnim činionicama od kojih je još uvek zavisio realistički ili čak pleneristički tip slike, nego je bitno uslovjen pikturnim i plastičkim okolnostima, dakle okolnostima u kojima se slika misli i realizuje, pre svega, u odnosu na neke njene temeljne materijalne zahteve, kao dvodimenzionalne plohe prekrivene bojom po određenoj formalnoj (formativnoj), a ne više po prirodnoj (naturalističkoj) logici.

No, ne samo tipom slike nego i po organizacionim zahvatima (u čemu je izrazito prednjačio Jakopič), otvara se s kompleksom impresionizma prvo poglavje kulture modernizma u slovenačkoj, a u određenim relacijama i u jugoslovenskoj umetnosti početka XX veka. S njima se, naime, afirmiše svest o tome da biti moderni umetnik znači biti predvodnik u kulturnom i civilizacijskom smislu, a ne više neko ko je osuđen na delovanje na margini vlastitog socijalnog ambijenta. Nije, naravno, lako iša borba za priznavanje socijalnog statusa slovenačkih impresionista (rezultate te borbe nije mogao da sačeka Grohar koji je, još nedovoljno shvaćen, umro već 1911), ali je ipak evidentno da se s ostalim protagonistima ovoga kruga počinje menjati profil i položaj modernog umetnika u slovenačkoj kulturi. Umetnik je kulturni reformator (poput Jakopića) ili nezavisni slikar (poput Jame i Sternena), no u ova slučaja je ličnost koja se vlastitim radom i ugledom izdiže iznad gradanskog prosekne sredine.

Brejc je u zaključnom poglavju svoje studije s pravom posvetio znatnu pažnju analizi institucionalizacije umetničkog modernizma u slovenačkoj kulturi na početku veka: s pojmom modernizm u umetničkoj formiraju zahteva specijalistički studij, umetničko delovanje više ne zavisi od podrške nekog pojedinačnog mecene, već se zasniva kao produkcija koja svoje materijalno uporište može naći na tržištu, izložba postaje oblik javne prezentacije umetničkog dela, što traži stručni sud i, samim tim, podrazumeva obrazovanu kritiku koja neće biti samo registrovanje umetničkog zbiljanja, nego i aktivni činilac u idejnim borbama i u odlukama kulturne politike. Sasvim je izvesno da su se ovi oblici, u osnovi pozitivne institucionalizacije moderne umetnosti u slovenačkoj sredini početka XX veka, javili u skromnim i nerazvijenim vidovima jedne ipak teči formirane konstelacije umetničkog života, no već sâma činjenica da se spoznaja o tim procesima počela buditi upravo u okviru pojave četvorice impresionista, govor o tome da je njihova akcija uradila posledicama dalekosežnijim čak i od rezultata njihove inače vrlo vredne slikarske prakse. Urodila je, naime, utemeljenjem svesti o važnoj a ne više samo usputnoj društvenoj ulozi umetnosti. Sagledani s te strane, slovenački impresionisti obavili su zadatke koji će ih od tada nadalje stalno uvođiti u same temelje pojma i značenja moderne umetnosti u sredini njihovog kulturnog delovanja.

SIMON DE BOVOAR: »DRUGI POL«, I, II, BIGZ, Beograd 1982.

(Prevod: Zorica Milosavljević i Mirjana Vukmirović, pogovor Mirjana Vukmirović)

Piše: Rada Ivezović

Bit će riječi, ovom prilikom, o knjizi Drugi pol Simone de Beauvoir, bez pretenzija na cijelovit prikaz. Ta knjiga otvara mogućnost artikulacije ženskog pitanja na više razina i u okviru bar nekoliko disciplina (filozofija, psihologija, psihanaliza, književna kritika, sociologija) kojima se autorica posvetila. U *Enciklopedijskom leksikonu – Filozofija* (Interpres, Beograd, ur. D. Grlić) stoji: »U knjizi *Le deuxi me sexe* temeljito je i dokumentirano pokazan položaj i razvoj žene od najstarijih vremena do danas s fiziološkog, psihološkog i sociološkog aspekta«. U ovom kontekstu (gdje je S. de Beauvoir posvećeno 22 reda, a Sartreu tri strane, i gdje se za nju kaže da je žena i filozofski sljedbenik J. P. Sartrea) potpuno je zanemarena činjenica da S. de Beauvoir kritizira vladajući model u kulturi, poglavito u *književnosti i u filozofiji*. Filozofski je projekt Simone de Beauvoir naznačen već u njenom vlastitom predgovoru *Drugom polu*, u tome što ona pokušava i ženi probiti put do transcendencije, dakle i slobode: »Svaki Subjekat postavlja se konkretno kroz projekte kao transcendentnost. Svoju slobodu ostvaruje samo kroz neprestano prekoračenje prema drugim slobodama. (...) Ono što na svojstven način definise položaj žene, to je da ona, budući da je kao i svako ljudsko biće autonomna sloboda, otkriva i traži u svetu u kome joj muškarci nameđu da sebe primi kao Drugo; teži se da se žena pretvoriti u objekat i posveti imanentnosti, pošto će njena transcendentnost večno biti transcedirana kroz drugu, bitniju i suvereniju svest. Drama žene je baš taj konflikt između osnovnog zahteva svakog subjekta, koji se uvek postavlja kao bitan, i potrebe situacije koja ga čini nebitnim. Kako se u ženskim uslovima može ostvariti ljudsko biće?«²

Simone de Beauvoir ženi predlaže transcendentiju, u smislu afirmacije subjektivnosti na onaj način na koji ju je kroz povijest muškarac ostvario. Da bi rješenje, za oboje, moglo ležati u desubjektivizaciji, S. de Beauvoir 1949. nije još mogla pretpostaviti, kao što nije tada mogla znati da će kasniji neofeminizam, nadovezujući se upravo na nju, u ženskoj specifičnosti tražiti nov kvalitet. Za nas je ovđe bitno da autorica *drugi spol*, žensko, upisuje u filozofiju kao problem, što otvara neslučene nove mogućnosti u filozofiji samoj, kao što ćemo pokušati pokazati.

Dobro je poznato da filozofija ne priznaje žensko pitanje kao svoj problem ni na koji način, iako je činjenica da gotovo nema filozofa koji se njime nije pozabavio. Ono se ne priznaje jer se smatra *partikularnim* i dakle nevažnim za nauku o cjelini, tj. filozofiju. Stoga prvi zadatak ženske kritike filozofije, kod S. de Beauvoir već na djelu, ali ne još i eksplicitno formuliran, mora svakako biti zahtjev – kao minimum – da filozofija i na sebe primjeni kriterije i postupak (kritičnost) koje namenjuje drugim oblastima, drugim diskursima. Filozofija, naime, slijepo vjeruje u svoju neutralnost u pogledu spola i roda, iako sama posjeduje instrumente koji bi joj morali pokazati suprotno kada bi ih u ovoj oblasti uzela u obzir. Stoga ne čudi što je filozofija u ženskim studijama podvrugnuta ovakvoj vrsti analize.

Ukratko, za S. de Beauvoir žena je prototip onoga što se u egzistencijsizmu ali takoder u strukturalizmu i psihanalizi kojima se ona služi – naziva *Drugim*. Tu ona ima iza sebe duže filozofsko nasljeđe koje bi se moglo potegnuti od novovjekovnog racionalizma, posebno Descartesa, naovamo, tj. od postavljanja subjekta u centar pažnje filozofije. Njime je u filozofiji uspostavljen i produbljen rascjep između subjekta i objekta, ili subjekta i drugoga, s tim da stanovište s kojeg se taj odnos posmatra može biti bliže ili

dalje samom subjektu, i može (ili ne mora) u samoj filozofiji priznati mogućnost da druga svijest za sebe također bude subjekt. Može ili ne mora biti priznata uzajamnost, iako u određenom vidu-nesimetrije i neekvivalentnosti obično ipak jeste priznata: tako Fichteovo Ja postavlja sebi nasuprot Ne-Ja kako bi se konstituiralo, ali upravo Ja i Ne-Ja zajedno održavaju ono prvo bitno Ja kao apsolutni i prvi princip. Hegel, pak, u *Fenomenologiji duha* razvija pojam samsosvjeti na odnosu između samopostavljene svijesti subjekta i svijesti drugoga, tj. u odnosu gospodara i roba. Ovaj odnos u svojoj komplementarnosti (kod Fichtea, Hegela i mnogih drugih) nije simetričan, kao što neće biti simetričan ni u Lacanovoj psihanalizi (»nema spolnog odnosa«). Za egzistencijalistice egzistencija prethodi esenciji, čime je potvrđena prednost subjekta, s čije je strane, za Kierkegaarda npr., smještena istina; ipak je predviđen trenutak prevazilaženja, transcendencije, desubjektivacije u prelazu k apsolutu, u kojem se ukida razlika. (Ta razlika se kod Kierkegaarda afirmira uvijek samo u korist subjekta koji je mišljen muški, pa žena i ostaje, kako on to doslovno kaže, biće za drugoga: »ženski je bitak bitak za drugoga.«) Jer, od novovijekog racionalizma na ovom (ili bar od njega), filozofija barata i pojmom razlike (ovdje subjekt/objekt). Za Heideggera se, pak, bitak skriva ukoliko se pokazuje biće – u zapadnoj metafizici – i čini se da je uzuladan ili nemoguć napor nijihovog dovođenja u istu ravan.

Za Sartrea, koji, po našem mišljenju, ipak nije za Simone de Beauvoir nepriskosnoveni horizont³, transcendencija pretpostavlja afirmaciju subjekta i, dakle, objektivaciju, otudjenje u drugim svijestima: to je princip agresivnosti koji dominira u odnosu između čovjeka i čovjeka ili između čovjeka i prirode (odnos koji se u oba slučaja pojavljuje kao odnos muškarca prema ženi). Žena – koja ne ubija nego, naprotiv, rada, kao priroda – isključena je iz principa agresivnosti, ali time i iz transcendencije, odnosno slobode. Ako pristaje da bude osuđena (samo na) radanje, žena ne može izaći iz svoje imanencije, iz ropstva. U ovome leži i veoma zanimljiva, pasionantna čak, interpretacija funkcije materinstva, zbog koje je S. de Beauvoir tako često bila neshvaćena i napadana. U konfliktu između prirode (ljudske vrste) i subjektiviteta koji u ženi nastaje nalazi se, prema S. de Beauvoir, ključ za objašnjenje: »na ukom biološkom nivou vrste se odražava samo ako se obnavlja; ali obnavljanje je samo ponavljanje istog života u različitim oblicima. Samo transcendirajući život putem egzistencije, čovjek osigurava rekreiranje života: tim nadilaženjem stvara vrijednosti koje negiraju svaki smisao ukom ponavljanju.« Radanje je, naime, ostvarenje vrste kroz pojedinca, kroz ženu lično. Renate Zahar piše: »Istočni se grijeh sastoji u isključenju žene iz transcendencije koja je, prema S. de Beauvoir, fundamentalan princip cjelokupnog povjesnog procesa.« Muškarac se samopostavlja kao subjekt time što ženu objektivizira u svom odudjelu (otudjenje se u njoj, kroz nju, kao čovjek), i upravo mu to utudjenje u drugoj svijesti omogućuje transcendenciju bačenosti u svijet, povjesno kretanje, evoluciju, oslobođenje. Drugost ili potlačenost žene bila je nužna za samu povijest (a danas bismo rekli, omogućila je i filozofiju), ali, smatra S. de Beauvoir, sada prestaje biti nužna i eventualno postaje i kočnicom samootvaranja čovjeka (i muškog i ženskog). Radanjem se u ženi kao pojedincu ostvaruje ljudski rod i bez obzira na njeno znanje, pristanak ili nepristanak (čak i pri svjesnom i voljenom radanju), te je u radanju uvijek na djelu kontradikcija između pojedinačnog i općeg, između subjekta i objekta, između individue i vrste, prirode i povijesti. Muškarac u sebi nema te kontradikcije, on je prenosi na ženu otudjući se u njoj.

Bilo bi pogrešno iz ovoga zaključiti da S. de Beauvoir pristaje na biološki determinizam, iako je upravo za to bila optužena od nekih feministkinja ili u tom smislu interpretirana od drugih⁴. Ali, ona čini jedan važan pomak u filozofiji: među binarne modele, u okviru kojih već operira naše mišljenje, upisuje i ovaj dodatni – a ključni razliku muško/žensko koja se poklapa s drugim razlikama (racionalno-iracionalno, desno/lijevo, povijest/priroda, duh/materija, aktivno/pasivno itd.). Time, ujedno, predstavlja prekretnicu između starog i novog feminizma. Dok stari feminism, sve do u prvu polovicu 20. stoljeća, nije priznavao razliku (medu spolovima), novi je priznaje, analizira, ali odbija da u njoj vidi opravdanu osnovu za hijerarhiju ili diskriminaciju bilo koje vrste. Istina je da S. de Beauvoir kaže da naša slabost ne može nikada postati naša snaga; istina je i to da njoj u vrijeme pisanja ove knjige (1946–49) nije palo na pamet da u različitosti žene, bez obzira na to što je povjesna i stečena, vidi neku pozitivnu kvalitetu, nego je transcendenciju i sve pozitivne propulzivne osobine vidjela isključivo sa strane muškarca, te je ženi preporučivala da se i ona vine (ali kako?) do transcendencije, slobode. To su joj mnoge neofeministkinje kasnije zamjerile, iako je naše mišljenje da ona to nije postavila normativno, već da se kreće u ravni opisa i konstatacija o položaju žene.

S. de Beauvoir samo naznačuje, u negativnosti, mogućnost žene da izade iz zadatosti i imanencije. Tek će kasniji feminism sedamdesetih godina, razvijajući filozofiju u svojim studijama, ovu temu dalje razraditi. Ovo iskorakačenje žene Luce Irigaray (1974) naziva »prolaženjem kroz ogledalo«. Žena je, naime, i subjekt i drugo, ujedno je s obje strane ogledala, ne radi se više samo o spekulaciji ili spekulaciji jednog (muškog) subjekta. Žena jest i objekt i subjekt, i svijest i roba, i aktivno i pasivno, i time ima jednu mogućnost više nego muškarac koji je povjesno samo subjekt. Tek žena može (iako ne samo ona, dakako), jer je u takvoj historijskoj ulozi, početi razgraditi odnos subjekt/objekt. Taj odnos logično vodi u drugu fazu procesa (koju S. de Beauvoir ne predviđa, jer se kod nje rado sami o tome da žena postane subjekt kao i muškarac), a to je desubjektivacija. Na ovome putu žena, uostalom, nije usamljena. Ali ona ovđe ima mogućnost jednog »epistemološkog rezak«, koji se sastoji u promjeni postupka vođe za znanjem, kada ideološki rez, i u promjeni odnosa i definicije i subjekta i objekta istraživanja; i u unošenju u istraživanje onoga čega u njemu nikad nije bilo, onog ne-rečenog (ili prisutnog samo u odsustvu) (Geneviève Fraisse, Izlaganje na kolokviju »Femmes, Féminisme et recherche« u Toulouse, Francuska, decembar 1982). Radi se o dekonstrukciji, također, formalnih sistema u znanosti – za koje se načelno obično smatralo da su neutralni (ne samo u odnosu na spol). Žene moraju biti zainteresirane i za demističifikaciju jaza ili razlike između tzv. egzaktnih i društveno-humanističkih znanosti. Naime, ženske su studije pokazale (referat Annick Jaulin na istom kolokviju u Toulouseu) da jedan formalizirani sustav koji priziva egzakte znanosti kao ideal – iako je formalno neutralan – ne mora biti (i obično

nije) neutralno *primijenj*: javlja se problem recepcije kada se u imaginarno prenose vrijednosti i hijerarhije koje posredno strukturaju i sam subjekt. Drugim riječima, formalizam je sâm neprimjeran kao teorija formalizacije, te je potrebno iz njega izaći da bi se zahvatilo njegov mehanizam. Kad iz njega tvrdimo njegovu neutralnost, već smo u rascjepu. Kao i metodologija, svaki je formalizam na neki način normitvan, a ovdje je najupadljivija razlika između egzaktnih i humanističkih/društvenih znanosti. Iz okvira egzaktnih znanosti, na primjer, nije moguće analizirati položaj žene u njima, nego se ovo mora činiti iz okrilja društvenih, a to su, inače, one koje su u »racionalističkom smislu« manje ugledne. Nije li to sumnjivo, pita se A. Jaulin? Formalne sisteme stoga valja preispitati, kao što je potrebno ispitati kategorije tvrdnje o tome što jest a što nije teorija: ko sebi daje pravo (i u ime čega) da o tome odlučuje? Strukturne formalizacije (egzaktnost, brojke, kategorizacije, mjerjenja) osiguravaju u znanosti jednu poziciju dominacije, koja je sama pseudonaučna: znanje je moć, pozicija ustoličenog formalno garantiranog »posjednika« znanja (titule) daje nesumnjiv ugled i sadržajima znanja. Ideologija i puki formalizam dјeluju na imaginarno. Oni dјeluju i na našu svijest i na nesvesno. Ideal je formaliziranih jezika, koji prenose gotove i cijele istine, prisutan u zapadnom mišljenju od 17. stoljeća (s idealom matematičkog jezika) i on se samo učvršćuje. Formalna neutralnost daje takvim jezicima ogromnu moć – no mora se propitati da li to djeleuje bez ikakvog vanjskog referenta. Znamo iz filozofije da ideal univerzalnosti (čovjek »uopće«, sloboda »uopće« i sl.) s velikim uspjehom plijeni naše imaginarno za vjeru u njegovu neutralnost, općenitost, cjelovitost, ali da, upravo u toj apstrakciji, prikriva jedino vladajući model. A međuspolovima, vladajući je muški, tu nema simetrije.

Ono univerzalno iz filozofije bilo je uvijek dosad lažnu univerzalno. Tek uz puno priznaju svih partikularnosti, u pluralizmu, i nakon garancije da se razlike neće nivellirati u lažnom općem, moguće bi možda bilo govoriti – o novom univerzalnom u smislu sveprisutnosti njegovih nezaboravljenih satavnih dijelova. A za tako nešto moraju biti zainteresirane baš žene u filozofiji, kao i svi oni koji osjećaju totalizirajući teror onog općeg koje je, na vodno, neutralno: nema neutralnog, ili teško da ga na ovaj način može biti. Formalna neutralnost, općenitost, još uvijek ima moć fascinacije primača: ono što se želi nametnuti kao norma, ideal, mjerilo, uvijek se u povijesti proglašavalo kao univerzalno i neutralno, a tako se i primalo. Radilo bi se sada o tome da svaka partikularnost može da preuzeće funkciju univerzalizacije – ali tada bismo izašli iz logike binarnih modela i bili bismo u pluralizmu relativiziranih ravnopravnih vrijednosti: u logici binarnih struktura, na primjer, možemo registrirati još jedan problem recepcije, problem recepcije umjetničkog djela. Veoma je teško u našoj kulturi, ne samo za muškarce nego i za žene, da prihvate kao opću sudbinu – i dakle kao mogućnost i za sebe da se identificiraju – jednu žensku sudbinu. To se u književnosti može lako provjeriti: svako će se relativno lakše poistovjetiti s muškim likom. Ženski se lik obično pojavljuje (uostalom, često i vrlo stereotipno) iz druge ruke, objašnjen od drugoga, posredovan, i često ne označava više nego pojedinu ženu ili, u najboljem slučaju, ženski rod, ali teško ili nikad, cijeli ljudski rod. Muški lik može biti metafora za čovječanstvo. Sve ovo, dakako, kao problem recepcije (o kojem Simone de Beauvoir nije još ovako mislila) i bez obzira na autorove namjere: naša je psiha strukturirana i prije nego što je došlo do primanja umjetničkog djela.

Kao formalna struktura dјeluje i jezik, i to je dovoljno poznato. Čak i kada se zna za činjenicu da on ni formalno ne poštuje simetriju radova (koje, uostalom, nema), i da to na isti način stoji prema spoljnoj problematiki kao i svi ostali formalni sistemi, ipak se obično vjeruje da je jezik na neki način postao neutralan zbog svoje svakodnevne upotrebe. U međuvremenu, muški je rod sintaktički i gramatički jači (vodeći) u svim živim i mrtvim jezicima vrijednim spomena. Muški i ženski rod su *temeljni operatori* u jeziku. Ova formalna činjenica ostaje na snazi bez obzira na sadržaj koji je određenim iskazom izrečen: da li je ona posve neutralna? Ako ništa drugo, ona može da pokaže da se navodno neutralno uvlači u jednu formalnu strukturu ipak kao norma. Prema toj normi, muški rod je gramatički jači od ženskog roda, i odmah je na djelu binarna opozicija. »Ovdje se ne formalizira nikakav sadržaj nego direktno imaginarno govorećeg subjekta, koji je time strukturiran.« (Annick Jaulin na skupu u Toulouseu). I dalje: »Formalna struktura, koja je potpuno ravnnodrušna prema sadržajima o kojima se u njoj govoriti (i bez obzira na njih), organizira mjesto, red, raspored, odnose koji su svoje strane – više nisu neutralni.«

I ne namjeravajući to, Simone de Beauvoir je odmah iz II svjetskog rata, u potpunoj intelektualnoj izolaciji, anticipirala mogućnost za artikulaciju ženskoga u filozofiji, što će prije svega imati dalekosežne posljedice u filozofiji samoj. Njena je zasluga odbaćivanje Boshofenovog i Engelsovog mita o matrijarhatu. I pored njene relativne zastarjelosti u nekim tezama, i pored feminističke kritike samih tvrdnji S. de Beauvoir, njeni djeli postaje sastavni dio povijesti žene. Osim toga, kao kritika patrijarhalne civilizacije, ono do daljnje dobrog dijelom ostaje na snazi, a u našim uvjetima (gdje se knjiga pojavljuje u prevodu tek nakon punе 34 godine) predstavlja, vjerujemo, dogadaj. Ona se pojavljuje u vrijeme kada je sama autorica znatno radikalizirala svoje feminističke pozicije, postala pristalicom autonomnog ženskog pokreta, što u vrijeme pisanja *Drugog pola* nije bila. Vjerovala je tada da je radnički pokret taj koji jedini može ženama donijeti slobodu. Premda vezu i jedinstvo radničke klase i žena nije moguće ni odbaciti ni negirati, danas se već zna da se radnička klasa prema ženama odnosi supucijski na isti način kao što su u filozofiji univerzalno odnosi prema partikularnome: obično ga u sebi utopi, vladajući su modeli (nesvesno) i tu muški.

Ostaje nam, nakon S. de Beauvoir, ovih nekoliko linija feminističke kritike filozofije (koja dijelom pogoda i marksizam): *kritika univerzalnosti filozofske spoznaje*: »Skrivajući seksuiranost subjekta diskursa, filozofija sudjeluje u jednoj ekstremnoj formi iracionalnosti – a to je seksizam. Ženske studije zamjeraju filozofiji, dakle, zaborav spolne razlike (koja mora biti važna ukoliko je važan subjekt). To je, dakako, i kritika pseudoneutralnosti filozofije. U tome, dakako, ženske studije imaju i brojne saveznike u savremenom filozofiju, sve one koji vrednuju epistemološki pluralizam.

I da ponovimo nešto što je potrebno u svakom tekstu napomenuti: nema, naravno, »ženske« filozofije. Ali, stoji ženska kritika filozofije kao povijesno muške discipline čija je univerzalnost bila lažna. Feministička dekon-

strukcija filozofije unosi u ovu brojne nove teme, nužnost refleksije o stvarima koje su ostale izvan zanimanja tradicionalne filozofije. Ona, ujedno, razvija i strog odnos prema transmisiji znanja: transmisija znanja nije neutralna.⁹

Napomene:

¹ Napomenimo još i ovo: *Enciklopedija Leksikografskog zavoda za S. de Beauvoir rezervira 4 reda u jednom stupcu i kaže da... »plše u duhu egzistencijalizma kao ortodoksi sljedbenik svoga muža (sic! op. R. I.)«.* Istovremeno, Sartre posvećuje 77 reda (u 2 stupca). U *Leksikonu filozofa* (D. Grilić) Naprijed, Zagreb 1968; u novom, proširenom izdanju nisam provjeravala), gdje stoji da je S. de Beauvoir žena i filozofski sljedbenik J. P. Sartrea, njoj su posvećena 3 reda, a njemu 3 strane. Sličan odnos nalazimo i u francuskom leksikonima.

² Drugi pol, I, str. 25-26.

³ Vidi bilješku br. 1. S. de Beauvoir je u svojim brojnim uspomenama, memoarima i intervjuima (sa i bez Sartresa) dale dose materijala da se procjeni njen život u odnosu na njen rad, ne štedeći se, i zadržavajući prema Sartreju jedan odnos (uostalom, uvezanom i uzvraćenom) poštovanju i drugarstva. *Nije vjerojatno da je samo on na nju djelevo i utjecao, a ne i ona na njega (i pored njen veće skromnosti u tom pogledu); teđ odnos je morao biti uvezan, oni su svakako radili i razvijali se zajedno.* Problem je recelj, pak, da li će se taj odnos percipirati kao posve ili potpuno jednostran. /feministi i nemfenisti često su priznавали samo Sartreov utjecaj na S. de Beauvoir, a ne i suprotan. Stvar je potpuno neobrazložena (osim kulturnim stereotipima). Konačno, procjenjavati djelo Bertranda Russella na osnovu njegove knjige *Marriage and Morals* umjesto na osnovu *Principle Mathematica*: samo što se to muškarcu teže može desiti, i ne može se uzeti za ozbiljno.

⁴ S. de Beauvoir, *Estais le donna?* Il Saggiatore, Milano 1976; Uvod, str. 21.

⁵ Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex*, Bantam, New York 1970, na pretpostavkama S. de Beauvoir gradi svoj projekt tehnološke utopije u kojoj žene neće više raditi.

⁶ Lucie Irigaray, *Speculum – de l'autre femme*, Minuit, Pariz 1974; Vidi »Marksizam u svetu« 8-9, Beograd 1981, za prevod iz ove knjige.

⁷ »Delen« 4, Beograd 1981, tematski blok (razni autori): Žena, jezik, znak.

⁸ *Preraport sur les recherches feministes*. Collectif parisien d'organisation du Colloque «Femmes, Feminisme, Recherche», Paris 12. maj 1982, p. 149.

⁹ Ništa nije neutralno, Je li to potrebno ponoviti? Nije neutralan ni prevod »čovjek i žena« na jezik kao što je naš, koji poznaje razliku između u čovjek i muškarac kao i da žena nije čovjek. Napomenimo da je kroz cijelu prvu knjigu Drugog pola (prev. Zorica Mlосasavljević) pisano upravo »čovjek i žena«. To, je, doduše, u patrijarhalnoj sredini kakva je naša objašnjivo, ali je neopravdivo, pogotovo u knjizi koja je zbog sličnih pojava pisana. To pokazuje (uz druge propuste) nedorašlost prevodilaca i neodgovornost Izdavača.

GORAN BABIĆ: »OKUS OSKORUŠE«,

Matica srpska, Novi Sad 1982.

Piše: Vojislav Sekelj

Potražimo li odgovor na uzrok čitljivosti knjige pjesama Gorana Babića »Okus oskoruše«, tada bi se on dijelom mogao naći u samom Babićevom pristupu fenomenu pjevanja. Pjesma, za njega mora nositi jasnu estetičku poruku, čiji se smisao proizvodi otkrivanjem objektivnih polova, danih u sloju doslovног značenja (pričom) i uplesmovanom idejom. Dinamička ravnoteža »priče« i »ideje« (centripetalne i centrifugalne sile) omogućuje da cjelinu u pjesmi ne tvori doslovni (seansički) sloj, nego da se pjesma kao cjelina konstituiše iz estetskog sloja u otvorenu polisemiku strukturu; što upućuje na to da doslovno značenje pjesme jeste samo operativni instrumentarij pomoću kojega se stvara jedan nov, od datosti bitno različit svijet

fevzi tutaković, linoleum

postojanja. Jasno, način na koji pjesma gradi cjelinu, ostaje tajna per se; ali ne kao nedostupna okulatna stvar, nego kao tajna kojom smo i sami zadani, određeni, uhvaćeni, njenim sadržajem uvršćeni u red (sistem) postojanja, što upućuje na to da cjelinu proizvode poruka i šum. Tajna, poruka i šum su momenti pisanja, ali i čitanja, a čitljivost može biti vrlina, a i ne mora. Razumljivo ovdje je riječ o čitanju koje pretpostavlja razgradnju, penetraciju (fisiju) ka zigru teksta. Ne možemo govoriti o rušenju, o negiranju, jer negativan postupak u poeziji jednostavno nije moguć. Ono čime se negira ne uništava negirano »nego stupa s njim skupa u odnos sa – protiv-postojanja« (Lotman).

U pjesmotvorima Gorana Babića diskurzivni element je evidentan, priča nosi objektne veze na osnovu kojih dolazimo do smislene povezanosti. Babić na planu jezika traga za arhetipnom idejom odnosa čovjeka i društva. Samo unutar društvene zajednice moguće je svrhovito jedinstvo, čiji se razlog postojanja nalazi unutar samoga odnosa. Sudbina čovjeka u svoj njegovoj ljudskosti odredena je u potpunosti tenzijom njegovog umnog i političkog bića. Tako između umnog (denotacija, sloboda) i političkog (denotacija, nužnost), (umno dolazi do pojedinca, individua, političko od zajednice, prava prvenstva, pitanje prvog je apstrakcija), sa stajališta umeđutnosti i politike, postoji stanovita aporija, opreka sfera, ali i međusobna pupčana uslovljenost, determinirana različitim semantičkim kodom, ali ne na nivou teksta, već u općekulturnom semantičkom polju, kao presečištu raznih kodova u kojem tekst funkcioniše. I upravo ta oprečnost, vječna kolizija, omogućuje razvoj u pravcu svrhovite jedinstvenosti čovjeka i društva kroz povijest. Na tom kompleksnom fonu Babić upisuje svoje pjesmotvore. Jednostavnost i čitljivost njegovih pjesama zavode, u suštini je riječ o poeziji složena izraza, slojevita sadržaja; ona je po svom engagementu smjela i žestoka, puna političkog naboja koji se ne prazni u poruci, već ocratava čovjeka razapetog između duhovnih vrijednosti i njegove socijalno-političke sudbine.

U većini pjesama priča za osnovu ima odnos majka-sin/kćerka ili otac-kćerka/sin, tj. roditelj-dijete, ne u edipovskoj polarizaciji, već u socijalno-političkoj. Uloga priče doslovno značenje, poslužila je Babiću kao povod da doživljava sublimira u situaciju unutar koje će se upjesmiti ideja. U knjizi nalažimo sjajne relacijske veze, lirske potpunosti ostvarene, na potezu politika – umjetnost. Stihovi pjesme:

*Bila je to mučna, strašna
diskusija, o rukopisu »Kost i meso«,
okončana kompromisom.*

*Zbirka će biti objavljena
ako Sidran (iz nje) izostavi
bilo koje dvije pjesme.*

U pjesmi »Tijesno, usko i nisko« živi priča, lako se nalaze objektne veze, a posljednja dva stiha doživljaju priskrbljivoj univerzalnu situaciju odnosa, čija je ideja – moć! Bezrazložna moć. Ili moć bez razloga, ali moć koja treba drugoga da bi bila moć. Predmet i povod u pjesmi su u opreci, ali u opreci u kojoj nema ničeg neljudskog, nasilnog, nije u pitanju izostavljanje neke sporne konkretne pjesme koja ugrožava politički etos. Iz rukopisa knjige »Kost i meso« potrebno je izostaviti bilo koje dvije pjesme. Ako to i nije dovoljan razlog, on je nužan za kompromis, da bi moć ostala moć po sebi, ali ne iz sebe. A to je bitno. Jedna sfera (politika) ničim ne ugrožava drugu sferu (umjetnost), jer sloboda postoji samo u pluralnom polju mogućnosti. U pitanju su dva postojanja upućena jedno na drugo, upravo kroz pojam slobode. Rukopis, kao povod spora, ne sadrži nijedan inkriminirani stih, ali istovremeno su i svi inkriminirani. Predmet pjevanja je određena prevlast (moć čiji je korijen u vlastitoj nemoći, s obzirom na to da se moć ne može ograničiti na svom entitetu); ako ovdje politiku dekodiramo kao kost, a umjetnost kao meso (jedino to znamo o spornom rukopisu), tada život rezultira iz organskog sa-postojanja, kao momenat ili vid određenog žrtvovanja, i tek u uzroku vlastitog postojanja omogućeno je i postojanje onog drugog. Što se prvo u drugom želi afirmirati kao moć, proizilazi iz određenja prvog kao nužnosti i predstavlja u očima drugog njegovu slabost i ne-moć. Sam izbor koji će pjesme biti izostavljene je irrelevantan, i upravo kroz tu irelevantnost politika, čuvajući »čistoću«, prikriva nemoć. Kvadratura se usložnjava, u smislu da pjesnik (G. Babić) izbor izostavljanja daruje pjesniku (Sidranu). Politika kao moć, s obzirom na to da je uvjet za kompromis postavljen, eliminirana je. Opreka sfera ne traje unutar teksta, već u političko-kulturnom polju.

U pjesmi »Klica propasti« umno i političko su izravno suprotstavljeni. Princip negacije afirmira se ono što se želi negirati, ocrtavajući način na koji politika kroz govor dolazi do svijesti o samoj sebi:

Ponekad, pamćenje ne služi najbolje. Nejasno se sjećam rečenice koja glasi:

*»Sve novo rosi u sebi klicu vlastite propasti!«.
Mislim da potiče iz političkog dokumenta, ali to nije važno.*

Veština da se dobro kaže, oslobada nas brige da se kaže istina. U prilog svake nužnosti je strah, ne strah od nužnosti, svijest o samome sebi je privid, sadržaj svijesti određuju i pune drugi. Grafički izdvojen stih »nije važno« je litota. Naglašava svu važnost kazanog. Ponovimo, to kazano ne funkcioniše u semantičkom kodu teksta nego u polju kulture. Pitanje tko nosi klicu novog je nadasve važno, a alogičnost prvog stiha unosi svjesno pomutnju, jer Babić pjesmu završava ovakvo: »Historija biva, čini se, slijed bolesti, /propasti, nesrećna./ Ali nesreća nije valjana riječ i stoga ovdje ne spada«. Međutim, ona je valjano kazana.

Ono što je rečeno u ekspoziciji ovoga teksta pokušaćemo egzemplificirati analizom izvrsne pjesme »Majka, starica«. Zbog njene vrijednosti, navodimo je cijelou:

*Kad je Š. odlazio
s predsjedničkog mjestu
u mirovinu,
reče majka njegova,
žena od 80 godina:*